
JUGANA STOJANOVIĆ

PREVOĐENJE KNJIŽEVNIH DELA

Osnovni zahtev koji se postavlja jednom književnom prevodiocu jeste da njegov prevod bude veran originalu. Smatra se da je ovaj zahtev udovoljen ako su u ostvareni prevod preneti suština originala i osobnosti autorovog stila.

Put kojim prevodilac ide da bi postigao ovaj cilj, često je veoma tegoban, jer je uvek neutan i pun nepredviđenosti. Na njemu je prevodilac usamljen: rečnik i gramatika nisu mu dovoljni kao putokaz, on je prepušten svojoj imaginaciji, pronicljivosti, kulturnom nasleđu koje je usvojio. Nigde nije zapisano neko unapred određeno pravilo koje bi mu pomoglo da uđe u bit dela koje prevodi. Sve zakonomernosti na koje mu se čini da se načas može osloniti, nepostojane su, jer se neprestano povinovljavaju osmišljavanju dela u prevodu. Kad otvori rečnik, ukoliko je ovaj potpuniji, utoliko će pored strane reči naći više različitih i često veoma suprotnih značenja. Pomenimo, onako nasumce, nekoliko prvih koje su nam pale na pamet. Francuska reč „fragile” istovremeno znači i „krt” i „prolazan” i „pogrešljiv”. Reč „le terme” ima mnogobrojna značenja, veoma neslična, kao što su „kraj”, „rok”, „kirija”, „izraz”. Dakle, rečnik pred prevodioca neutralno iznosi nekoliko značenja jedne iste reči i njemu prepušta da među njima sam izabere onu najtačniju i najlepšu kojom će zameniti stranu reč u svome prevodu. Ta mogućnost slobodnog odlučivanja pri jednom ovakvom izboru punom neizvesnosti, čini prevodiočev rad koliko odgovornim, toliko i lepim, što je slučaj sa svakim samostalnim poslom. A prevođenje je samostalan posao već i po tome što prevodiočev uspeh prilikom izbora reči ne zavisi samo od znanja leksičkih pravila, već prvenstveno od njegove sposobnosti da pronikne u autorove težnje, od njegove intimne sklonosti da se saživi sa duhom jednog književnog dela i da ga udahne u svoj prevod.

Prevodilac mora, dakle, da uspostavi intiman odnos sa unutarnjim svetom pisca da bi izvršio pravilan izbor reči od kojih zavisi da li će jezgro originala biti 'presađeno' u prevod. Pri uspostavljanju takvog, čisto spiritualnog kontakta između pisca i prevodioca, rečnici i gramatike nisu od velike pomoći. Oni mu pri tom samo pripomažu, a ostaju mrtvo oruđe ako se nađu u rukama čoveka koji ne ume njima smišljeno da se služi.

Prevodilac, dakle, osim poznavanja zanata koje se postiže marljivošću, treba da ima i mnoge druge urođene sposobnosti. On mora da bude senzibilan, maštovit, domišljat, da poseduje izvrsnu inteligenciju koju bismo bezmalo mogli nazvati „inteligencija srca”. Aludirajući, verovatno, upravo na takvu vrstu inteligencije, Enijus, čuveni prevodilac Evripida i klasičnih filozofa, koji je prevodio sa tri jezika, tvrdio je za sebe da ima tri srca. Parafrazirajući Enijusa, bez preterivanja se može reći da nadahnuti prevodilac verovatno ima onoliko srdaca koliko je pisaca sa uspehom preveo, jer je za vreme prevođenja, u njegovim grudima moralo da kuca autorovo srce. Luter je smatrao da Sveto pismo ne može prevesti onaj ko nije dobar hrišćanin, pa makar izvanredno poznavao jezik i gramatiku. Knjige iz fizike najbolje prevode fizičari, ali ne samo zato što im je poznata naučna terminologija, već što im je sama ta nauka bliska. Književna dela najbolje će prevesti ljubitelji književnosti, ali ne samo zato što su savladali lingvistička pravila, već što je ustrojstvo njihovog misaonog i osećajnog bića takvo da mogu shvatiti sve dvosmislice jednog razuđenog literarnog teksta. Jedino se intuicijom i senzibilitetom može naslutiti skrivena poruka jednog književnog dela, zakopana negde duboko ispod aritmetičkog niza reči, koji je najčešće pretekst jednog dubljeg sadržaja. Prevodilac, kao i književnik, u školi izučiti osnovni zanat, služenje jezikom, ali ne i kako se prevode, odnosno pišu književna dela. Kant je govorio da nauka o umetnosti ne postoji, a Gorki, koji je s puno dobre volje nizom članaka poučavao pisce početnike i mlade udarnike kako se postaje književnik, nije u tim svojim nesebičnim naporima došao do nekih vidnih rezultata.

Ma koliko prevodilac marljivo tragao za pravilima prevođenja, izučavajući gramatike, pravopise, tuđe prevode, njegovi napori neće biti krunisani pravim uspehom ako, sem tih stečenih znanja, on sam nije prirodno obdaren i kreativan duh. Ali ako to zaista jeste, onda može sam da stvara pravila, da krši njihove krutosti, i bilo kojim postupkom da se služi, rad će mu uroditi plodom. Pod njegovim perom živeće autorova misao, on će je izraziti čas bukvalno, čas nago-

veštajem, katkad lepim, katkad neuglačanim stilom, već prema tome kako mu to diktira nevidljivo prisutni pisac originala. Jer u prevodenju ne postoji postupak koji bi unapred bio pravilan ili nepravilan, sve zavisi od toga da li će se prevodilac njime u pravi čas služiti. Razmotrićemo neke slučajeve na osnovu kojih ćemo videti kako se i bukvalnim i nebukvalnim prevodenjem podjednako može izvitoperiti original, kad se njima služi nedarovit prevodilac, nesaživljen sa tekstom.

Prethodno porazmislimo o samostalnoj reči, toj jedinici na kojoj najduže ostaje prikovan pogled prevodioca sklonog bukvalnom prevodenju. U rečniku, pored svakojakih tumačenja koja su joj ispisana s desne strane, njen smisao nije preciziran. Ona tamo znači mnogo šta. Međutim, to ne treba da nas čudi, jer ovako izdvojena, na stranicama rečnika, ona se nalazi u jednom izuzetnom, takoreći neprirodnom položaju, pošto je sazdana da nam saopštava misli tek kad je udružena sa ostalim rečima s kojima tvori rečenicu. Usamljena, gotovo liči na sirovu boju u tubi koja će dobiti specifičan ton i značenje tek kad joj slikareva ruka nađe mesto pored drugih boja na platnu, liči na notu u skali kojom muzičar treba da napiše simfoniju. Stvari se osmišljavaju tek u odnosima, a same nemaju apsolutnu vrednost. Žuto tlo na slikarevom platnu, dobija valersku vrednost tek pored plave pozadine. Pri tom se ne sme smetnuti s uma da stvaranje ovakvih odnosa podleže izvesnoj zakonitosti sklada. Žutu boju slikar uvek stavlja pored plave, crvene, zelene.

Dok smo maločas razgledali rečnik, utvrdili smo da i reč nema samostalni karakter, da je njeno značenje relativno, da i ona počinje da živi samo u odnosima. Pogledajmo sada da li i među takvim odnosima postoji nekakva zakonitost sklada. Ako smo napisali reč „sneg” znamo da ćemo uz nju moći dopisati glagol „kraviti”, „topiti”, „kopniti”, „padati”. a ne i „rositi”, kao i da se „cvet” može „razviti”, „procvetati”, „rascvetati”, ali ne i „zarudeti”, „sazreti”. Znači, izvesnu imenicu obično prati određeni glagol i mi samo njega možemo upotrebiti u prevodu, iako u originalu ne mora taj isti glagol da prati tu istu reč. Iz toga proizlazi da bi prevodilac pogrešio kad bi prevideo zakonitost koja vlada u odnosima među rečima i posmatrajući reč izolovano, jednu po jednu prenosio iz originala u prevod. Zato se i ne može odrediti pravo značenje jedne strane reči dok se ne pogleda bar cela rečenica, jer ta reč nema apsolutnog značenja, već u jednom određenom sklopu reči znači jedno, a u drugom drugo. Ako bi je prevodilac preneo u prevod izolovanu, u prevedenoj rečenici došlo bi do nesklada. Evo

primera. U jednom prevodu francuskog romana iz XIX veka čitamo: „Deset konjskih tragova se mešalo na trgu.” Autor se, doduše, poslužio glagolom „se mêler” koji bukvalno znači „mešati se”. Ali originalni tekst ne bi bio izneveren u prevodu da prevodilac nije toliko čvrsto prikovao pogled baš na taj glagol, već da se malo osvrnuo i na ostale reči u rečenici. Tada bi prevedena rečenica bila mnogo skladnija i glasila bi otprilike ovako „Deset kolskih tragova se ukrštalo na trgu.” Ovo je samo jedan od bezbrojnih primera kako je bukvalno pretakanje izolovane strane reči u izolovanu našu reč, mehaničkom intervencijom rečnika, dovelo do stilskih rogozatnosti. Međutim, nije redak slučaj da usled servilnog prenošenja jedne po jedne autorove reči u jezik na koji se prevodi, dođe i do težih posledica. Takvim automatskim radom izmeni se smisao teksta i iznevere namere pisca. U jednom savremenom francuskom romanu stoji rečenica — „Elle est son amie.” Prevodilac, dobar poznavalac jezika i gramatike, a uz to veoma skrupulozan čovek, tačno je preveo značenje svake reči ove rečenice i bio srećan što je mogao da zadrži čak i isti broj reči kao u originalu, jer to retko pođe za rukom prevodiocu koji delo prevodi sa romanskih jezika na srpskohrvatski. Njegov prevod, dakle, glasi: „Ona je njegova prijateljica.” Međutim, kako reč prijateljica ima dvosmisleno značenje, kako u našem tako u francuskom jeziku, čitalac je krivicom prevodioca posumnjao da je junakinja ljubavnica glavnog lica iako je s njim bila samo „u prijateljskim odnosima.” Da do takvog sumnjičenja ne bi došlo, prevedena rečenica je trebalo da glasi: „Ona je s njim u prijateljskim odnosima.”

U ovom slučaju, zadatak prevodioca nije se sastojao samo u tome da na trenutak skrene pogled sa izolovane reči i da njim pređe po celoj rečenici. On je morao da se osvrne još mnogo dalje, na čitav odsek, poglavlje, na čitavo delo, trudeći se da shvati odnose među protagonistima. Međutim, on je pri prevođenju imao u vidu samo fizički fakt, to jest niz reči u rečenici, a ne i onaj spiritualni, značenje rečenice i njen dublji smisao. Bio je to inače marljiv, korektan prevodilac, koji nikada nije pravio jezičke ni gramatičke greške. Nedostajao mu je samo analitičan duh kojim se čitaju podtekstovi, a ta njegova karakterna crta osudila ga je da, uz svo nastojanje, nikad ne bude veliki prevodilac. Njegova bukvalnost, sama po sebi, nije loš postupak, — tek ovo nije bio pravi čas da je primeni.

Pogledajmo prevod jednog drugog teksta istog prevodioca, kada je uplašen navedenim neuspehom, pokušao da se posluži drugim postupkom,

nebukvalnim prevođenjem, da bismo videli je li bar ovoga puta imao uspeha. Pred nama je rečenica jednog savremenog italijanskog realiste: „Il cielo era carico di luna, fitto di stele.” Bukvalni prevod glasi: „Nebo je bilo opterećeno mesecom, izbodeno zvezdama.” Naš prevodilac se užasnulo ovako neskladne rečenice, a kako je umeo da se književno izražava, činilo mu se da će biti prikladnije ako je prevede ovako: „Nebom je plovio mesec, ono je bilo obasuto zvezdama.” Međutim, ovoga puta, baš ta njegova „širina” i „elastičnost” kojom se intimno ponosio, nisu mu služile na čast. On sada, doduše, nije bio rob bukvalnosti kao u prethodnom primeru, ali je zato bio rob nebukvalnosti. Njome je narušio atmosferu dela koje je prevodio i dočarao jednu konvencionalnu sliku neba kad to nije bila autorova namera. Jer to nebo je posmatrao junak koga su pre toga pretukli i izmrcvarili, pa je ceo predeo na njega ostavljao mučan, tegoban utisak koji bi bio sugerisan i čitaocu prevoda da je prevodilac bio sposoban da nasluti skrivene namere ove „neskladne” rečenice. Jer, kako smo već napomenuli, govoreći o relativnom značenju reči, stvari, doduše, dobijaju smisao u odnosima, ali ti odnosi ne moraju uvek da budu i skladni. Iako smo maločas tvrdili da se, za ljubav sklada u odnosima između reči, „cvet” može samo da „rascveta”, u Apolinerovoj pesmi posvećenoj Pikasu „cvet se razgara”, a u Gatovim elegijama sneg se ne kravi već „sluzi”. Trezveni i pedantni prevodilac bi u svom prevodu osećao potrebu da „dovede u red” te nerazumne grupe pojmova, plašeći se da ne ispadne bukvalan ako ih verno prenese i napravio bi isto takav zločin kao da je uzeo četkicu i plavu krošnju sa nekog dečjeg crteža premazao uobičajenom zelenom bojom koju imaju sva stabla na svetu, ili na Šagalovoj slici, petla koji leti visoko iznad dimnjaka, razumno spustio na tlo.

U pesmi se pesnik oslobađa tradicionalnih spajeva reči, težeći da, očišćen od njih, lakše dopre do suštine stvari s one strane njenog izgleda. Ekscentrične grupacije reči u njegovom stihu uzdižu se iznad deskripcije, pokušavajući da sugeriraju ono što je običnim rečima neizrecivo. Njih osmišljava bezmalo mitska vrednost belina, magičnost kadenci, intonacija. Klodel je u „Muzama” napisao: „Pesma nije načinjena od onih reči koje sam pribio na hartiju kao eksere, već od belina koje na njoj ostaju.” Beline, kadence, intonacija čine srž jednog pesničkog dela, to je ono što previše trezven prevodilac ne može da prevede, jer je to njemu i najteže osetiti. Pokušaj mehaničkog prenošenja beline u prevod, potpuno je besmislen, zato što se predah matematički ne podudara u istom stihu iskazanom na dva nesrodna jezika. Prema tome, mehanički

prenete beline ne bi rečima dale značenje, već bi ostale samo praznine u prevodu, ne bi bile reči već neme. Čitaocu bi se činilo da su na mestima tih praznina, reči omaškom ispuštene. Utisak bi bio isti kao kad se čitaju tekstovi početnika u kojima su, po ugledu na strane uzore, lakomisleno izostavljeni interpunkcija i velika slova. Pošto je takav postupak samo slepo podražavanje bez unutarnje pobude, rečenica ostaje konvencionalna, bez vrtloga i zahuktalosti koji bi iz njenog toka prirodno izbacili tačke i zapete. S toga ovi preciozni tekstovi izgledaju kao zadaci nemarnog đaka koji ne ume da se služi interpunkcijom, pa je potrebno da se ona dopiše na mestima gde se za njom još uvek oseća preka potreba.

Iz ovoga proizlazi da onaj prevodilac koji nema sklonosti da se saživi sa suštinom dela, ne može da prenese ni njegovu formu. S druge strane, onaj prevodilac koji bi odvojeno posmatrao formu od sadržaja i istom tehnikom, verovatno nekakvom svojom, preveo dva različita dela, ne bi uspeo da verno izrazi i njihove sadržaje. Jer dobar prevodilac se prilikom prevodenja različitih dela mora da ponaša kao dobar glumac koji ima široki dijapazon interpretacije i koji nije isti u svim ulogama, jer onda predstavlja sebe a ne likove koje tumači.

Od prevodioca se, dakle, kako je već dovoljno naglašavano, ne traži da bude hladan registaror reči iz originala, jer tada, pošto nije ušao u suštinu dela, ne može ni izraziti nikakav sadržaj. Ali se zato od njega zahteva da bude samopregoran i da se skromno zakloni iza izražajne forme pisca kako bi obelodanio njegove a ne svoje lične sadržaje. Znači, ukoliko je isticana nezavisnost prevodioca, nije se povlačivalo samovolji. U svojim raspravama „O pisanju i stilu“ zajedljivi Šopenhauer je takvom samovoljnom prevodiocu uputio veoma oštre reči: „Piši, brate, sam dela koja zaslužuju da budu prevodena, a tuđe knjige ostavi onakve kakve su!“ Skrupulozno poštovanje tehnike kojom je original napisan ne znači, dakle, revnosno i doslovno pretakanje strane reči u našu, ne znači besmisleni disciplinovanost hladnog pedanta oboružanog gramatikom i rečnikom, već požrtvovni samozaborav koji dolazi iz ljubavi i poštovanja prema umetnikovoj ličnosti čije se delo prevodi.

Pored zadatka da dočara psihološka stanja u subjektima, prevodilac mora naslikati i objektivnu atmosferu koja obavija doba i mesto radnje iz dela koje prevodi. Da bi to postigao, pored osobina koje smo dosad isticali, on mora da poseduje opštu kulturu. Njemu je široko obrazovanje gotovo potrebnije nego li i samom

književniku, koji se neće kretati po nepoznatom terenu, dok će prevodilac morati da ustopice prati pisca ma u koju oblast ovaj zašao. Idući tako za autorom čije delo prevodi, prevodiocu je često potrebno da ima osnovne pojmove iz raznih oblasti delatnosti ljudskog duha: iz geografije, istorije, tehnologije, etnologije. Oboružan tim znanjem, u želji da što potpunije evocira miris i boju epohe i podneblja pod kojim se radnja odigrava, on će se opet naći u položaju da krši nestabilne uzuse prevođenja. Razmotrimo na nekim primerima kako prevodilac u tim slučajevima postupa.

Narod u svim zemljama rado se služi poslovice i živim izrazima. Postoji nepisano pravilo da se te poslovice i izrazi ne prevode doslovno, već se zamenjuju njima adekvatnim poslovice i izrazima iz onog jezika na koji se delo prevodi. Kad italijanski seljak kaže: „Mi smo čorba od škembeta”, taj se izraz zamenjuje našim „Prosti smo kao pasulj”. Međutim, obrazovan i inteligentan prevodilac odbacuje to pravilo, ako taj isti seljak upotrebi izraze koji bi se, na primer, mogli živo prevesti ovako: „Udesiću ga ja za vrbicu”, ili „Prema svecu i tropar”, jer zna da su pojmovi „vrbica” i „tropar” proizvod određene sredine i strani u kraju u kome taj seljak živi. On će zato ovoga puta ostati disciplinovan pri doslovnom tumačenju teksta, koje će epizodi oduzeti nešto draži, ali ne i lokalnu boju. Evo i drugog primera. Izraz „hleb” u smislu „obežbeđenje života” veoma je rasprostranjen ne samo kod nas, već i u čitavoj Evropi. Međutim, obrazovan prevodilac, u prevod jednog romana u kome se opisuje sudbina pekinških kulija, neće uneti ovakvu rečenicu: „Ta rikša je moj hleb.” Razlog se lako da naslutiti: glavna hrana Kineza nije hleb nego pirinač. Prema tome, gornja rečenica koju je izgovorio kineski kuli, biće prevedena neutralno: „Tom rikšom se izdržavam.” U navedenim primerima prevodilac je, želeći da sačuva kolorit podneblja u kome se odigrava radnja originala, odbacio elastičnija rešenja i pribegao bukvalnosti. Ali kako pravi prevodilac nikad nije rob nekih normi, on će često, radi ostvarenja istog cilja, odbaciti baš bukvalnost i biti elastičan. Razmotrimo i to na primeru. Jedan nosač, u nekoj francuskoj noveli, kaže doslovce ovako: „Ja o njemu nemam nikakvih iluzija.” Ovo nas ne može nimalo začuditi, jer je u Francuskoj reč „iluzija” domaćeg porekla pa je nalazimo i u rečniku priprostog čoveka. Ali, izgovorena na našem jeziku, ona zadržava svoje tuđinsko poreklo, koren joj je stran, pa je, prema tome, može upotrebiti samo intelektualac, to jest čovek koji ima osnovnog pojma o stranim jezicima. Zbog toga će prevodilac tu tuđu reč ovoga puta prevesti opisno, iako se ona, i

ovako neprevedena, kod nas već odomaćila. Na prevodiocu je, dakle, kao i uvek, ležala sva odgovornost izbora: trebalo je da odredi pravi čas kad će se ovom reči, prevedenom ili neprevedenom, poslužiti.

U ovom osvrtu pokušali smo da dokažemo koliko je prevodilac samostalan kad bira put kojim ulazi u suštinu originala i koliko samo od njega zavisi da li će izabrati onaj način koji će biti najpogodniji. Pri tome nismo ni dokazivali koliko je neophodno da potpuno poznaje jezik s koga prevodi i na koji prevodi, jer to je osnov bez koga nema prevodilačkog zanata. Osim toga, znanje jezika može se postići marljivim radom i ono čini prevodioca zanatlijom, ali još uvek ne i umetnikom, pošto se samo njime ne može dokučiti duboki smisao dela koje se prevodi. Zato je našu radoznalost pobudio trenutak kad prevodilac čini napor da pronikne u piščeve misli i osećanja, jer tad, kao i uvek kad se čovek približava čoveku, ne važe nikakva pravila, sve postaje zagonetno, neslućeno, nepripremljeno, te otud i jedino zanimljivo. Zainteresovali smo se, dakle, za onaj subjektivni momenat pun nepredviđenosti kad prevodilac intuicijom uspostavlja misaoni i osećajni kontakt s piscem da bi nam preneo poruku i lepotu njegovog dela. Osujetivši prokletstvo Vavilonske kule, prevodilac se u tom trenutku uzdiže do posrednika u razumevanju među ljudima, koje prelazi geografske granice.

